

SUAVİ AYDIN - ERDAL ÇİFTÇİ • **Fihristü'l Aşâir**

İletişim Yayınları 3013 • Tarih Dizisi 152
ISBN-13: 978-975-05-3079-1
© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SUAVİ AYDIN - ERDAL ÇİFTÇİ

İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı

Fihristü'l Aşâir

Yorumlar ve Çeviriyazım

SUAVI AYDIN 1962 yılında Ankara'da doğdu. Lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi sosyoloji bölümünde tamamladı. Yüksek lisansını aynı alanda yaptıktan sonra, aynı üniversiteden sosyal/kültürel antropoloji alanında doktora derecesi aldı. Başlıca çalışmaları arasında *Modernleşme ve Milliyetçilik* (1993); *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"* (1998); *Mardin Tarihi. Cemaat-Aşiret-Devlet* (2000, Oktay Özel, Kudret Emiroğlu ve Süha Ünsal ile birlikte); *Antropoloji Sözlüğü* (2003, Kudret Emiroğlu ile birlikte); *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara* (2005, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu ve Ergi Deniz Özsoy ile birlikte); "Amacımız Devletin Bekası": *Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar* (2005); "Biraz Adil, Biraz Değil..." *Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı* (2009, Mithat Sancar ile birlikte) başlıklı yayınlar bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli akademik dergilerde ve derlemelerde kimlik sorunu, tarihyazıcılığı, devlet sorunu, düşünce tarihi, milliyetçilik, etnik gruplar ve aşiretler, yerleşme tarihi konularında çok sayıda makalesi ve kitap bölümü yayımlanmıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

ERDAL ÇIFTÇI 1986 yılında Iğdır'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Bodrum'da, lisans eğitimini ise Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisans derecesini aynı alanda Akron Üniversitesi'nden, doktora derecesini ise 2018 yılında Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nden almıştır. Yakın dönem Osmanlı toplumunda aşiretler, sınır ve sınır boyu toplulukları hakkında çalışmaları bulunmaktadır. Halen Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
<i>FİHRİSTÜ'L AŞÂİR</i> 'İ OKURKEN: ARDINDAKİ HİKÂYE BİZE NE SÖYLÜYOR?	11
Konar-göçerlik aşiret ilişkisi	28
Konar-göçerlik - aşiret ilişkisi bakımından bir karşılaştırma: Coğrafya-insan ilişkisinin özel bir modeli olarak Doğu Karadeniz ve Kafkasya	31
Aşiretin dağda çözülmesi: Doğu Karadeniz deneyimi	37
Zagroslar'ın yerleşik aşiretleri	52
Osmanlı-aşiret ilişkileri	53
Modern devlet-aşiret ilişkisi: Kaybedenin tedricen tasfiyesi	61

AŞİRETLER FİHRİSTİ

ADANA VİLÂYETİ	77
ANKARA VİLÂYETİ	95
BAĞDAD VİLÂYETİ	103
BEYRUT VİLÂYETİ	121
BİTLİS VİLÂYETİ	129
DİYARBEKİR VİLÂYETİ	133
ERZURUM VİLÂYETİ	155

HALEB VİLÂYETİ	161
KONYA VİLÂYETİ	165
KUDÛS LİVASI	175
MAMURETÛLAZİZ VİLÂYETİ	179
MENTEŞE LİVASI	189
MUSUL VİLÂYETİ	193
SURİYE VİLÂYETİ	203
URFA LİVASI	207
VAN VİLÂYETİ	211
ZOR (DEYR-İ ZOR) LİVASI	215
<i>FİHRİST'E GÖRE AŞİRETLERİN YAŞAYIŞ ŞEKİLLERİ VE NÜFUSLARI</i>	223
<i>FİHRİST'TE YER ALAN KAVRAMLAR</i>	225
<i>KAYNAKÇA</i>	229
<i>DİZİN</i>	239

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın asıl kaynağını oluşturan *Fihristü'l Aşâir* başlıklı deftere “06 Mil.Yz. A. 9166” katalog numarası ile Ankara Milli Kütüphane kataloğunda ulaşıldı. Katalogda, defterin başlığı olan *Fihristü'l Aşâir* bilgisinden başka, herhangi bir yazar adı veya yayım/yazım tarihi bilgisi bulunmuyor. Deftere işlenen katalog bilgisine göre *Fihrist*, Milli Kütüphane idaresi tarafından 2004 yılında Hacı Osman Şener'den eski para birimi ile 1 buçuk milyon TL karşılığında satın alınmış görünüyor. *Fihrist* el yazısıyla, Rika harfleri kullanılarak yazılmış olup, boş bırakılan sayfalar dahil olmak üzere toplam 223 sayfadan oluşmaktadır. Bu defterin varlığına dikkatimizi çeken Bozok Üniversitesi'nden Dr. Yusuf Baluken oldu. Defteri gören Dr. Baluken, aşiretler ve aşiret tarihine ilgimizi dikkate alarak, bize bu defterin bilgisini verme inceliğini gösterdi. Kendisine bu “keşfi” ve bizim dikkatimizi çekmesi nedeniyle müteşekkirimiz. Sayesinde Osmanlı aşiret tarihi ile ilgili bu özgün kaynaktan haberdar olduk ve bu vesileyle bu kaynağı yayınlama niyetimiz doğdu. Lâkin kuru kuruya bir çevrimyazısı ile defterin yayınlanması çok fazla anlam ifade etmiyordu. Bu defteri analiz etmemiz, notlamamız ve üzerine konuşmamız gerektiğini gördük ve bu görünün açtığı yoldan giderek elinizdeki kitabı hazırladık. Aşiret, özel bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak tarihe, coğrafyanın kullanımına ve insan ilişkilerine güçlü bir biçimde yön vermiş, sadece tarihsel niteliği ile değil, aynı zamanda sosyal bilimlerin özel ilgisini hak eden bir fenomen olarak ele alınmalı ve bu defterdeki bilgi bu yönden yorumlanmalıydı. Çalışmamızı bu bakış açısı yönlendirdi. O yüzden aşiretin, özel toplumsal ve ekonomik niteliğini ve Osmanlı tarihi bakımından özel yönlerini ele alan uzunca bir girişin yazılması ihtiyacı ortaya

çıktı. Literatürdeki aşiret tartışmalarını ve literatüre katkı yapacağını umduğumuz eleştiri ve itirazları orada bulacaksınız. Ayrıca bugün aşına olmadığı bir vilâyet düzenine göre tertip edilmiş bu defterin anlaşılabilmesi için, okurun o zamanki vilâyet ve mülki idare düzenini anlamasını sağlayacak, o meyanda vilâyet içindeki aşiretleri tanımasını olanaklı kılacak biçimde, her vilâyet listesinin önüne uzunca girişler ekledik. Bununla da yetinmedik; liste üzerinde her bir aşireti biraz daha tanımamızı sağlayacak, arşiv bilgisiyle takviye edilmiş özel dipnotlar koyduk. Böylece elinizdeki çalışma ortaya çıktı.

Arap alfabesindeki harf sırasına göre sıralanmış Osmanlı vilâyetleri altında, liste halinde Osmanlı coğrafyasındaki aşiretlerin adlarını, yer bilgilerini, nüfuslarını, yaşam tarzını ve yaşam alanlarını içeren bu defter şimdiye kadar herhangi bir araştırmacı tarafından kullanılmamıştı; en azından biz bu defterin kullanıldığı herhangi bir çalışma görmedik. Heyecanımızı arttıran bir unsur da bu oldu. Zira Osmanlı coğrafyasında genel ve toplu bir aşiret listesi sunması açısından bu *Fihrist* hem bir ilk hem de son olsa gerektir. İmparatorluğun son demlerinde hazırlandığı açık olan ve yerel kaynaklardan derlenip bir merkezde birleştirilmiş bu aşiret listesi elimizdeki *Fihrist*'i oluşturuyordu. *Fihrist*'in başta tarihçiler olmak üzere sosyal bilim araştırmacılarının çalışmalarına önemli bir katkı sunacağını düşündük. Özel bir aşiret bilgisine ulaşmanın da ötesinde, bu çalışma erken 20. yüzyılda Osmanlı coğrafyasındaki aşiretlerin yaşam alanlarına, yaşam ve geçim biçimlerine önemli bir ışık tutmakta, üstelik bugünkü ve daha önceki aşiret bilgisiyle karşılaştırma imkânı sunmaktaydı.

Vilâyet, liva, kaza, hatta nahiye düzeyinde bilgi veren *Fihrist*, yerel tarih araştırmacıları için de eşsiz bir kaynaktır. Bu aşiretlerin bir kısmı halen yaşamaktadır; bazıları ise tarihe karışmış, bu kısa zaman dilimi içinde bazısının bellekte izi bile kalmamıştır. Bu açıdan *Fihrist*'teki ayrıntılı yerel bilgi bize yeni bir yerel tarih kurgusu yapabilme imkânı vermektedir. İmparatorluğun tarihe karışmak üzere olduğu bir zaman aralığında ortaya çıkmış olan *Fihrist*, aynı zamanda aşiretler açısından Osmanlı'nın Cumhuriyet'e nasıl bir miras bıraktığını da ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Cumhuriyet dönemi araştırmacıları açısından aşiretlerin sonraki dönemlerde yaşadıkları değişim ve dönüşümlerin arka planı *Fihrist* üzerinden okunabilir. Bu yüzden *Fihrist*'in daimî bir başvuru kaynağı olacağını düşünüyoruz.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, *Fihrist*'te ortaya konan bilginin sağlamlasını yapmak ve *Fihrist* üzerinden daha geniş bir bilgi evrenine kapı açmak amacıyla, her bir aşiret ile ilgili olmak üzere Osmanlı arşiv kataloglarından, döneminin tanığı olan Batılı araştırmacıların yazılarından ve bazı seyahatnâmelerden taramalar yapılmıştır. Ayrıca bu aşiretlerle ilgili güncel çalışmalar da verilmektedir. *Fihrist* bilgisine katkı sunacağı düşünülen Osmanlı arşiv kay-

nakları incelenerek katalog bilgisi ve ihtiva ettiği özel bir bilgi varsa bu, ilgili dipnotta gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra erken 20. yüzyılda Avrupalı seyyah, araştırmacı, çeşitli devlet görevlileri ve konsolosların eserlerinde geçen aşiret kayıtları da, döneme ilişkin ciddi tanıklıklar olduğundan, dipnotlara işlenmiştir. Araştırma eserlerinde geçen ve *Fihrist* bilgisi ile örtüşen veya çelişen bilgiler de dipnotlarda belirtilmeye çalışılmıştır. Bütün bu çaba, çalışmanın eksiklerinin bulunabileceği ve göremediğimiz veya gözden kaçırdığımız kaynakların olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmaz. Her çalışma gibi bu çaba da eksiklerinin giderilmesini ve tabii ki eleştiriyi beklemektedir.

Fihrist'in bu yayımında *Fihrist*'teki alfabetik düzene riayet edilmiştir. Ayrıca *Fihrist*'teki aşiret adlarının Osmanlıca yazılış biçimleri de matbu olarak kaydedilmiştir. *Fihrist*'le karşılaştırma bakımından önemi olduğunu düşündüğümüz orijinal sayfa numaraları her bir aşirete ilişkin dipnotta belirtilmiştir. *Fihrist*'in kendine ait sayfa numaraları bulunmadığından, söz konusu sayfa numaraları *Fihrist*'e daha sonra eklenmiş olan varak numaralarına uyularak verilmiştir. Eserin sonunda vilâyetlere göre ve *Fihrist*'te anıldığı şekliyle imparatorluk genelinde aşiretlerin nüfusları ile yerleşik, yarı-göçer ve konar-göçer bilgileri ayrı bir icmal tablosu haline getirilmiştir. Bir de *Fihrist*'te geçen terimlerle ilgili küçük sözlük ekledik. En başta bu defterden bizi haberdar eden Dr. Yusuf Baluken'e teşekkür etmiştik. Kitapta göreceğiniz iki özgün fotoğrafı veren Ayhan Aktar'a da müteşekkirimiz. Bir teşekkür de bu çalışmanın yayınlanması için ilgisini esirgemeyen Kerem Ünüvar'a...

SUAĞI AYDIN - ERDAL ÇIĞTÇI

Ekim 2020

***FİHRİSTÜ'L AŞÂİR*'İ OKURKEN: ARDINDAKİ HİKÂYE BİZE NE SÖYLÜYOR?**

Fihristü'l Aşâir (bundan böyle metinde *Fihrist* olarak anılacaktır), yani “Aşiretler Fihristi”, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından az önce, henüz Arap vilâyetleri imparatorluğa dahilken kaleme alınmış bir aşiretler sayımıdır. Her ne kadar özgün metnin üzerinde bir tarih yoksa da, *Fihrist*'teki notlarda (Küresinli aşiretine dair yerleşme bilgisinde) geçen en son tarih olan 1918'i bu sayımın yayınlandığı tarih olarak kabul edebiliriz. Son Osmanlı vilâyetlerinin büyük kısmı bu *Fihrist*'e dahil edilmiştir. Bu durum sayımın savaş bitmeden hemen önce hazırlandığını doğruluyor (Mondros Mütarekesi'nden sonra Arap vilâyetleri Osmanlı mülhakatı olmaktan fiilen çıkmıştır). Basra hariç Arap vilâyetleri ve livaları (Suriye, Bağdad, Beyrut vilâyetleri ile Zor ve Kudüs livaları) *Fihrist*'te bulunmakla birlikte, Trabzon, Sivas, Aydın, Hüdavendigâr, Kastamonu, Aydın, İstanbul ve Edirne yer almaz. *Fihrist*'e dahil edilmeyen Osmanlı vilâyetlerinde aşiret tipi örgütlenmenin bulunmadığını veya aşiretlerin çok zayıf ve küçük birkaç birimden ibaret oldukları için dikkate alınmadığını varsayabiliriz. Bir başka olasılık da *Fihrist*'te olmayan vilâyetlerin yönetimlerinin bu konuyla ilgilenmemiş veya derledikleri bilgiyi yayına yetiştirememiş olmalarıdır. Ancak bu sonuncusu çok düşük bir olasılıktır. Zira savaşın topraklarında sürdüğü (Kudüs ve Bağdad gibi) vilâyet ve livalardan bile bilgi gelmiştir. *Fihrist*'in son derlenme yeri ise, vilâyetlerin ve livaların doğrudan bağlı olduğu Dahiliye Nezâreti ve bu nezâret örgütü içinde aşiretlerle doğrudan ilgili olan Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmiyesi olmalıdır. Neden böyle bir aşiret dökümüne ihtiyaç duyulduğu sorusunun da birkaç cevabı olabilir. En başta genel nüfus sayımlarında genellikle elden kaçan, sayıma gelmeyen ve nüfusu ve gücü hakkında pek bilgi edinilemeyen aşiret-

ler hakkında ancak böyle bir özel bilgi derlemesinin yapılabilmesi mümkündür. İkincisi, özellikle savaş koşullarında aşiretlerden muharip güç devşirme imkânını zorlamak bakımından böyle bir bilgiye ihtiyaç duyulma ihtimalidir. Nitekim Kudüs, Bağdad, Beyrut gibi cephe hattına yakın yerlerde çok ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir. Üçüncüsü, modernleşme projesi bakımından aşiretlerin yerleştirilmesi Tanzimat'tan beri imparatorluk yönetiminin gündemindeydi. Bu yüzden 1860'lerden itibaren zorla veya ikna yoluyla aşiretleri yerleştirmek Osmanlı idarî sınıfının başlıca görevleri arasındaydı. Ancak bunun için daima hareketli olan aşiretlerin buldukları yerlere ve sayılarına ilişkin kesin bilgiler, bu politikayı yönlendirecek temel veri setini oluşturuyordu. Bu bakımından Osmanlı idaresi savaştan sonra bu kararlılığını sürdüreceğine dair esaslı bir belge bırakmıştır. Nitekim Cumhuriyet idaresi bu doğrultudan çıkmamış ve aşiretleri yerleştirip mülkî idareye bağlama çabasını artırarak sürdürmüştür. Bu amaçla Cumhuriyet'in ilk yıllarında vilâyetler tarafından özel sayımlar yapılmaya devam etmişti. Savaş sırasında boşalan yerler ve özellikle 1915'ten itibaren Tehcir nedeniyle boşaltılmış Ermeni köyleri, söz konusu yerleştirme için idareye cazip sahalar sunuyordu. Bir taraftan da yerleşecek aşiretlerin insan gücü sayesinde, kaybedilen gayrimüslim nüfusun üretici yeteneği bu nüfus eliyle yeniden canlandırılmak istenmekteydi.

20. yüzyılın başında Cumhuriyet'in devraldığı toplumsal ve ekonomik konuların başlıcalarından biri buydu. Bu “geri” ve “ilkel” hayat ve geçim biçiminin yerine modern bir toplumu inşa etmenin yegâne yolu aşiretleri köylüleştirme, o sırada köylüleşmiş olanları da aşiret bağlarından koparmaktı. Buna bağlı olarak sosyal bilimler ve özellikle tarih literatüründe aşirete ilişkin bir *stereotip* belirdi. Onların yerleştirilmesi devletin hakkı ve göreviydi. Dolayısıyla Osmanlı uygulamaları içinde az sayıda olumlanan ve Cumhuriyet'te devamlılık arz eden konuların başında bu politikaya ilişkin olanlar geliyordu. Söz konusu akademik *stereotipi* besleyen de bu olmuştu. Bu *stereotip* kapsamında, aşiretin nasıl bir toplumsal örgütlenme biçimi olduğu, aşiretli hayatın toplumsal ve ekonomik veçheleri, aşiret insanının doğaya, topluma, yerleşige, diğer aşiretlere bakışı, kısaca kültürü ve sosyolojisi konunun dışındaydı. Bu bağlamda gördüğümüz daima devletin aşiretlere ilişkin tasarruflarının bilgisi; buna bağlı olarak da bu tasarruflara direnen veya kabul etmeyen aşiretin “asi”, “şâki”, “vergi vermeyen”, “toplumsal düzeni bozan” veya “yağmacı” görüntüsüydü. Literatür bu esas üzerine gelişmiş, karşımıza sayılardan ve birtakım isim listelerinden ibaret derlemeler çıkmıştır. Bu esasın üzerine gelen romantik-milliyetçi literatürün daha geç gelen tavrı ise iki temel üzerine inşa olmuştur: Birincisi saf ve temiz (Türklüğü bihakkin temsil eden) Oğuz aşiretleri üzerine yapılan, onların bütün Türk devletleri gibi, Selçuklu ve Osmanlı devletlerini de kuran, onlara temel ilkelerini veren, birliğinin ve dirli-

ğinin teminatı olan *ethos*'un faili ve taşıyıcısı kılan romantik tarih tavrıdır. Bu tavrı benimseyen tarihyazımı, tarihsiz (*ahistoric*) bir aşiret tarihi inşa etmiştir. 16. yüzyılda tespit edilen bir aşiretle aynı adı taşıyan 19. yüzyıldaki bir diğeri tek ve devamlı bir yapı farz edilip, hakkında ona göre yazılır. Bunun gibi, aynı adı taşıyıp farklı coğrafyalara dağılmış olanlar arasında etnik, dinsel, toplumsal ve ekonomik birlik ve aynılık varsayılır, vs. Bu bağlamda her şey vardır ama olmayan tek şey, asıl olması gereken, aşiretin sosyo-ekonomik doğasıyla, iç ilişkileriyle, siyasi esneklik yeteneği ve iktidar yapılarının özel niteliğiyle ilgilenilmesidir. Tarihçilikte aşiretlere ilişkin yazılımlara bakıldığında, geniş antropoloji literatürüne hiç değinilmemesi veya şöyle bir geçilmesi bu ibretlik halin başlıca göstergesidir. Romantik-milliyetçi tarihçiliğin yoğun şekilde ilgilendiği ikinci şey, Türkiye sınırları içinde kalmış Kürt, Zaza veya Arap aşiretlerin geçmişteki Türklüğünü ispat çabasıdır. Bunun hakkında fazla bir şey söylemeye gerek yok. Elbette *Fihrist*'i ve orada kaydedilmiş olanı, bu tarihsiz tarihçiliğin bakış açısı üzerinden ele almayacağız. Antropolojinin alan katkısı ve tarihsel bilginin olanaklarını bir arada kullanmaya çalışarak, bu son Osmanlı sayımını değerlendirmeye çalışacağız.

Bu çerçevede, öncelikle aşiretin, bir *cemaat* biçimi olarak, belli coğrafi, ekolojik ve toplumsal koşulların ürünü olan özel bir toplumsal örgütlenme şekli olduğunu tespit etmeliyiz. Bu özel toplumsal örgütlenme biçiminin kendi toplumsal çevresiyle, konar-göçer olanların cevelan ettikleri sahadaki devlet veya devletlerle (ve tabii yerleşik halklarla), cevelan sahasının ekolojik ve coğrafi şartlarıyla karşılıklı ilişkileri üzerinden meydana geldiğini, şekillendiğini ve değiştiğini belirtmek gerekiyor. Aşireti bir araya getiren birimlerin neden bir arada olduklarını açıklamak için başvurduğu mistik/mitolojik referanslar yanında,¹ onların güçlü ve zayıf oluşlarından, nerede yaşadıklarından ve devletle(rle) ilişki biçimlerinden doğan somut ve politik bir varoluş dinamiği bulunduğunu, görünenin arkasındaki gerçeğin büyük bölümünün de bu dinamizmle ilişkili olduğunu teşhis etmek, doğru bir tahlil ve aşiret tipi örgütlenmeyi anlamaya yönelik önemli bir adım olacaktır. Bu-

1 Ne kadar ortak ata mitosuna bağlansalar ve birliğini kan bağı temelinde açıklamaya eğilimli olsalar da, aşiretler soy grupları değil, siyasi gruplardır. Özbek, Kazak, Kongirat ve On Dört Urug gruplarından seçilen örnekler üzerinde yakın zamanlarda yapılmış genetik bir araştırma, bir aşiretin gerçek bir genetik birlik olmadığını, bu topluluklardaki ortak ata kabulünün toplumsal olarak inşa edildiğini göstermiştir. Araştırmaya göre aşiret bir "soy grubu" kabul edilirse, aslında ya alt grupların boyutça büyümesi ve özgün gruptan ayrışması ile ya da bir grubun diğerlerini içine alarak eritmesi suretiyle genetik olarak daha karmaşık ve farklılaşmış gruplara evrilmesi ile oluşmuş bir "soy grubu"dur. Araştırmaya göre ancak klan düzeyinde "soy grubu"nun ortak ataya yakınlığı ve açık bir akrabalığı saptanabilirken, aşiret gibi daha büyük bir grupta bu yakınlık ortadan kalkmakta ve aşiretin farklı kökenlerden gelen klanların (ya da soy gruplarının) yığılması ile oluştuğu görülmektedir (bkz. R. Chaix ve ark., "The Genetic and Mythical Ancestry of Descent Groups: Lessons from the Y Chromosome", *American Journal of Human Genetics*, 75/6 (2004), s. 1113-1116).

nun için önce, tabiri caizse, somut durumun tahlilini yapmak ve elimizdeki *Fihristü'l Aşâir*'in bağlantısını anlamak bakımından öncelikle aşiretin tarihsel ve coğrafi çeşitlilik içindeki varoluş formlarını, sonrasında da Osmanlı devlet düzeni ile aşiretlerin ilişkisini ve aşiretlerin Osmanlı toplumsal hayatı içindeki yerini ele almak yararlıdır.

Osmanlı tarihçiliğinde aşiret araştırmalarının alt metninde aşiretin kapalı bir soy grubu olarak kabul edilmesini buluruz. Aşiret örgütlenmesi, her ne kadar bir ortak ata mitosunun varlığına (yani akrabalığa yapılan vurguya) sıklıkla rastlansa da, temelde siyasi bir örgütlenmedir. Yerleşik tarımcılara, kendilerini saran veya katettikleri devletli coğrafyalara, rakip konar-göçer gruplara karşı güçlü olmak ve birlikte hareket etmek zorunda olan bu siyasi yapılar büyüme eğilimindedir. Büyüme daha küçük grupları içe alma şeklinde tezahür ettiği gibi, ittifaklar yoluyla konfederatif örgütlenmelere doğru genişleme şeklinde de olabilir. Bu yüzden, özellikle yukarıda saydığımız ihtiyaçların gündelik hayatı kuşattığı Avrasya ve Ortadoğu coğrafyasında aşiretlerin “parçalı soy sistemi” şeklinde örgütlendiği görülür. Marshall Sahlins “parçalı soy sistemi” ile aşiret örgütlenmesi arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir biçimde irdeleyen ünlü makalesinde, bu sistemin bahsettiğimiz coğrafyayı aşan “genel” doğası üzerinde durmuştur.²

Ancak Paul Lindner'in kuvvetle vurguladığı gibi,³ Marshall Sahlins'in antropolojik ilginin doğasına bitişik ve kültürel evrimci perspektifin yönlendirdiği bir indirgemecilikle “akrabalık temelinde” anlamaya çalıştığı aşiret tipi toplumsal örgütlenme,⁴ onu aşan boyutlara sahip çok daha karmaşık ve derin bir tarihselliğe sahip grup biçimidir. Öte yandan antropolojinin gelişme çağında “parçalı soy modeli” veya “konik klan modeli” temelinde aşiret ve benzeri örgütlenmeleri çalışanların çoğu, Sahlins de dahil, Kuzey ve Güney Amerika'ya, Pasifik adalarına ve Afrika'ya yönelen antropologlardı. Ortadoğu, Kuzey Afrika ve İç Asya'ya çok sonra girildi ve buralarda çalışanlar, önceki çalışmaların kavramlarını ödünç alarak yorumlamaya çalıştılar. Bu ikinci alan geniş ölçekli ve karmaşık siyasi ilişkilerin yürürlükte olduğu, küçük devletlerden imparatorluklara uzanan yüksek siyasi yapıların görüldüğü, aşiretlerin kimi zaman bu yüksek yapıların kuruluşunda rol aldığı, kadim zamanlardan beri yoğun ve girift ekonomik ilişkilerin yürüdüğü bir coğrafyaydı. Bu yüzden kavramların bir kısmı yeniden yorumlanmak, bir kısmı

2 Bkz. Marshall Sahlins, “The Segmentary Lineage: An Organization of Predatory Expansion”, *American Anthropologist*, 63/2 (1961), s. 322-345.

3 Bkz. Paul Lindner, “What was a Nomadic Tribe”, *Comparative Studies in Society and Society*, 24/4 (1982), s. 691-692.

4 Sahlins, basitçe avcı-toplayıcılara özgü takım (*band*) örgütlenmesini “aileler birliği”, Neolitik'ten beri varlığına şahit olduğumuz kabileyi/aşireti (*tribe*) ise “ailelerden oluşan akraba gruplarının birliği” olarak tanımlar (bkz. Marshall Sahlins, “The Segmentary...”, s. 324).

da rafa kaldırılmak durumunda kaldı. Örneğin Sahlins, Kuzey Amerika yerlileri üzerinden *tribe*'i "siyasi bir örgütlenme" olarak değil, daha çok "sosyo-kültürel etnik bir varlık" olarak tanımlamıştı.⁵ "Eski Dünya"ya bakanlar ise onun yerine yoğun bir siyasi yapı gördüler. Öylesine siyasileşmiş yapılardı ki bunlar, bazı devletlerin kurucu unsuru olan, mevcut devletlerin siyaseten ilişki kurmak zorunda olduğu, belirli bir diplomasi icra ederek ilişkilendiği dayanak ve direniş noktaları idiler; "oyun kurucu" veya "oyunbozan" olabiliyorlardı.⁶ Diğer yandan, "etnik" nitelikleri olsa bile, siyasi ve ekonomik gereklilikler nedeniyle etnikliği aşan, içinde farklı etnik, hatta dinsel unsurları barındıran yapılar halini almaları pekâla mümkündü.

Elbette aşiret tipi örgütlenmenin mutlaka devletli bir coğrafya üzerinde tezahür etmesi gerekmiyor. İleride değineceğimiz gibi, tarih boyunca aşiret tipi örgütlenmeyi zorunlu kılan koşulların varolduğu her yerde onunla karşılaşırız. O yüzden, devlet tecrübesi olsun veya olmasın, Kuzey Afrika'dan bütün Ön Asya'ya ve İç Asya'ya yayılan bir aşiret coğrafyasından bahsedebiliriz. Sorun bütün yeryüzüne yaygın biçimde, farklı geçim biçimlerine sahip ve farklı ekolojik nişlerde yaşayan, evrimci bir bakışla⁷ benzer özellikleri gösterdikleri düşünülen toplulukların aynı kavram altında (*tribe*) toptancı bir biçimde ele alınmasıdır. Oysa buradaki bakış açımız, Afrika, Pasifik ve Amerika yerli toplumlarına özgü örgütlenme modeli olan *tribe* ile, Avrasya coğrafyasına yayılan *tribe* arasında evrimci bir bakış açısıyla izah edilemeyecek büyük bir fark olduğundan hareket etmektedir. Akralalık esasına göre ister "parçalı soy modeli"nde isterse "konik klan modeli"nde örgütlenmiş olsun, "Yeni Dünya" halklarına özgülenen örgütlenme tarzı, devlet örgütlenmesini ve müdahalesini ancak koloni çağında tanımış, büyük sürülerle geniş coğrafyalara yayılan konar-göçer veya yarı-göçer transhümans* hayatına yabancı, at, deve gibi binek ve nakliye hayvanlarını kullanmayı çok sonradan öğrenen, tarih boyunca kendi başlarına kendilerinden büyük örgütlenmeleri (devlet ve imparatorluklar) kurmuş veya parçası olmuş yapılar değildirlir.

Bu nedenle, Ortadoğu da dahil olmak üzere, geniş Avrasya konar-göçer-

5 Sahlins, "The Segmentary...", s. 325.

6 Oysa Sahlins, aşiretler için politikliği ikincil görür: "Aşiret içinde siyasi bütünleşme, genellikle dışsal rekabetin gerektirdiği ölçüye bağlı olarak görülür" (Sahlins, "The Segmentary...", s. 326).

7 Örneğin Sahlins, aşiretler üzerinde "evrimci bakış açısı"yla durduğunu açıkça söyler. Ona göre *tribe*, avcı-toplayıcı *band*'dan sonraki bir evrimsel aşamanın, şeffik gibi bir siyasi örgütlenmenin ise gerisindeki bir evrimsel konumun örgütlenmesidir (bkz. Sahlins, "The Segmentary...", s. 323-327).

(*) Transhümans, insan topluluklarının hayvan sürüleriyle birlikte otlaklar arasındaki mevsimlik hareketini anlatmak üzere antropolojide ve coğrafya literatüründe yaygın biçimde kullanılan bir kavramdır. Bu hareket genellikle yaylak ve kışlaklar arasında cereyan ettiğinden, Türkçede transhümans karşılığında *yaylacılık* terimi önerilmişse de, dilimizde yaylacığın başka anlamları da içeren genişliği nedeniyle, bu kitapta transhümans kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

lik ve aşiret coğrafyasına baktığımızda akrabalık esasında örgütlenme modellerine odaklanmak yerine, siyasi ve ekonomik etkenlere öncelik vermek, bu etkenlerin kurucu olduğu bir kültürel eşige işaret etmek daha doğrudur.

Burada aşiretler sanıldığından çok daha karmaşık bir tarihe sahip olan, stratejik konumlanmalara ve büyük bir üretim ekonomisine hükmeden cemaat yapılarıydı. Ancak “yapı” sözcüğü aldatmasın, aşiretler yapısalıcı bir analizle de anlaşılması mümkün olmayan değişken ve durumsal, aralarında ki farklılık ve benzerliklerin bir bakışta görülmesine imkân tanımayan kapalı bir ilişkiler ve geçişlilikler bütünü halinde tarihsel varlıklarını sürdürmüş ve hatta kendilerini bugüne taşıyabilmiş toplumsal yaşam biçimlerinden biridir. Bu yüzden aşiret tipi toplumsal örgütlenmeleri kavramaya en yakın disiplinin antropoloji olduğu doğrudur. Antropoloji, *içeriden bilgiyi* öne alıp kayda geçirilmemiş olanın peşine düşmesiyle, içine girdiği insanlık hâlini anlamaya ve bütünü içinde kavramaya oldukça yaklaşır; ancak buna rağmen, Paul Lindner’in de kuvvetle işaret ettiği eksikliklerin yanı sıra, aşiretin *içinden* bilgi üretmenin doğurduğu sorunları da yaşar. Bu sorunların başında, antropoloğun çalıştığı grupta varolan ilişkiler ağını tarihsel ve mekânsal bir genişliğe taşımaktaki zorlukları yer alır. İkinci sorun antropoloğun, daha önce kimsenin yaklaşmadığı bir bilme hâline erişmesi ile, bu konudaki hakikati en iyi biçimde kavradığına inanmasıdır. Oysa “hakikat”in içinde onun vâkif olamadığı bir derinlik hâlâ bulunabileceği gibi, deneyimini tarihsel ve coğrafi genişlikte bir düşünömselliğe tâbi tutmaması halinde yaşayacağı bir körlük de ufukta beklemektedir. Bu yüzden antropoloğun çalışmasında genelleme en tehlikeli iştir. Genel bir hüküm söylemek için bütünü tam olarak görmek, bu hükme varırken bütün seçenekleri elemek gerekir. Genellikle bilimin işinin genel hükümler kurmak ve örneklemelerini bu yönde seçmek/kullanılmak olduğu öğretilmiştir. Bu bilim tarifinde iki şey atlanır: Birincisi insan bilimlerinde yasanın neredeyse olanaksızlığı, insan deneyiminin ise böyle bir tasnife gelmeyecek kadar zengin olduğu; ikinci atlanan husus ise her deneyimin eşsizliği/biricikliğidir. Bu bağlamda genellemeler boşa düşer; farklı olanı anlama yeteneğini bozar. *Hermeneutik* yaklaşımlar işte bu handikapı aşmak için devreye girmişlerdi. Bu yüzden alanımızda ancak “utangaç” ve kayıtlı genellemeler, sürekli sorgulanmaya açık hükümler kurulabilmektedir. Böyle bir hüküm kurma cesareti, bir insanî-toplumsal gerçekliği tanımlamanın ya da kavramsallaştırmanın ötesine geçebilmekle başlar; böyle bir şey söylemek ancak bir araştırmacının bütün hayatına yayılan bir deneyimin, bunun yanı sıra derinleşme becerisinin sağladığı avantajla başka çalışmalara kritik sorular sorabilme yeteneğinin bir sonucu olabilir. Deneyimin tek yönlülüğü (örneğin bütün hayatını aşiret araştırmasında, sahada geçirmiş olmak veya tarihsel el yazmalarının, defterlerin arasında saçını ağartmış olmak) bu yeteneğe ket vur-

rabilir. Bunun için, en azından antropolog için, etnografyanın sağladığı avantajları abartmaması gerektiğini ve bilgisel deneyimini başka araçlarla zenginleştirme zorunluluğunu vurgulamak abartma olmaz.

Tarihsel bakış açısı, etnografik çalışmanın eksik bıraktığı, ihmal ettiği veya yanlış gördüğü şeyleri ikmal etmenin kolaylaştırıcı yolu gibi görünmektedir. Ancak bu “özel bir tarihçilik” gerektirir. Tarihsel antropoloji, yeni bir yöntem olarak, tarihin zaman ve mekân derinliğine açılan imkânlarını sıradan ve gündelik hayatın gözlemlenmesinde hizmete sokarak, hem antropolojinin belli alanlara has eksik görü zafiyetini hem de tarihçilerin bakış açısını esir alan devlet belgelerine bağımlılığın yarattığı sorunları aşmaya çalışmıştır. Bu yaklaşım en çok da aşiret ve benzeri yapıların görünmeyen tarihini araştırmak bakımından işe koşulabilir.⁸

Lindner’in vurguladığı gibi, ilgili tarih literatürü genellikle birincil kaynakların bakış açılarını paylaşır. Bu literatür, bırakınız derinden kavramayı, doğru dürüst tasnif yeteneğinden bile yoksundur. Türkiye tarihçiliğinde aşiret çalışmalarının ana omurgasını oluşturan genel kaygıların başında, yukarıda değindiğimiz gibi, Türk olmayan aşiretlerin aslında eskiden “Türk” olduklarını, sonra, bir şekilde Kürtleştiklerini, Araplaştıklarını göstermek olmuştur. Kaygı bu olunca, bilhassa 16. ve 17. yüzyılların tahrir defterlerine dayanan çalışmalarda Mardin’de, Diyarbakır’da, Van’da, Erzurum’da bulunan aşiretlerin Türkçe isimlerine ve Türkî geçmişlerine atıfla, oraların aslında kadim Türk yurdu olduğunu ispata dönük bir gayretle ve bugün anadili Kurmanci, Zazaca ya da Arapça olan aşiretlerin adlarından hareketle, burada soyculuğun temelsizliğini hiç görmeden, aslında, onların birer “Türk aşireti” olduğunu kanıtlama çabası öne çıkar. Artık tam bir aşiret kılığında olmasalar da, aşirete benzer yapılar halinde modernleşme sürecine dahil olmuş Kara-keçili, Badıllı, Türkmen, Şadıllı gibi güneydoğu aşiretleri bu kökensel Türk-lük baskısına maruz kalmıştır. Aşiretlerin bir kısmı veya aşiretler içinde bazı kesimler de, gerçekten bunu hevesle benimseyip devletle yeni bir ilişki kurma biçimi olarak, yeniden kurgulanan bu geçmişe sahip çıkmışlardır. Ne yazık ki bu “tarih çalışmaları”nın tarih disiplininin eleştirel ve yorumcu doğası ile ilişkisi zayıftır. Zira tarihçilik zanaatının birinci koşulu, tarihteki toplumsal, iktisadî ve kültürel varlıkları kendi zamanları içinde görebilecek bir de-

8 Lindner’in belirttiği gibi, “tarihçiler konar-göçerlerden hazzetmezler... Yerleşik hayatın alışkanlıkları, zenginlikleri sürekli hareket etmeye ve fırsatçı yağmalara dayanan konar-göçerler hakkında bizi bütünlüklü bir anlayıştan yoksun bırakır. Birincil tarih kaynakları, bu hoşnutsuzluğu evrensel kötüleyici tavrı ile kuvvetlendirir: Bu kaynakların müellifleri konar-göçerleri yağmacı vahşiler olarak gören ve onları güvenli bir mesafeden betimleyen yerleşiklerdir”. Üstelik arşivler yerleşiklere aittir. Yani tarihlerini başkaları, kendi gözlerinden yazar: “...Özetle, [arşivleri sırında olmadan] hafif hareket etmek konar-göçerlere askerî üstünlük sağladı ama aynı zamanda tarihlerini yerleşik avlarının ellerine bırakular...” (Lindner, “What was a...”, s. 689-690).

rinlik kazanmak, onları o zaman ait olmadıkları “yapı”lara iliştiirmemek veya o güne ait olmayan kavram ve kurumların retrospektifi içinden bakmaktır. Bu açıdan tasnifler de çok tehlikelidir. Zira tasnifi yapan aklın bugünün dünyasında ve koşullarında şekillenmiş çalışma biçimi, geçmişte varolanın kendisini hayatın içinde nasıl konumlandığına ilişkin açık bir bilince pek izin vermiyor. Geçmişin görüsü, özel bir çabayı gerektirir. Bu çabanın temel unsuru, bugün bizi şekillendiren dünya görüşlerinden, ideolojilerden, normlardan olabildiğince uzaklaşma becerisidir. Bu tam yapılamayabilir, ama buna yaklaşabilen çalışmalar gerçek birer tarihçilik örneği sunarlar.

Antropolojinin yardımı burada işe yarar. Zira antropoloğun başlıca avantajı anlamayı hedeflediği insanî deneyimin *içinden* bakmayı öğrenebilmektir. Bu yöntem pekâlâ tarihe de uygulanabilir. Nitekim iyi tarihçiler böyle yapıyor. Fransız Annales okulunun başarısı da buradaydı. Tarihçiliğe yeni bir bakış açısı getirdiler. Bu bakış açısının önerdiği araştırma tutumu şuydu: Dönemi anlamak için her taşın altına bakmak! Tarihsel antropolojinin anıtsal eseri sayılan Carlo Ginzburg’un *Peynir ve Kurtlar*’ı⁹ da bir başka katkıya imza atmıştır: Sıradan insanın hayatına bakmadan, onu anlamadan daha büyük veya daha genel olanı anlamak mümkün değildir. İnsanlar nasıl yaşıyor, nasıl geçiniyor, nasıl alışveriş yapıyor, nasıl muhakeme ediliyor, neye kızıyor, neye inanıyor, nasıl ve kimlerle evleniyor, nasıl eğleniyor, çocuklarına nasıl bakıyor? Bunları bilmeden genel ilişkilere yükselmek ve onları anlamak çok zor olacaktır. Biraz yükselince katmanları ve sınıfları görmeye başlarız; ayrıca katmanlar ve sınıflar içinden etnik ve dinî ayrımları, onların birbirleriyle ilişkilerini de kavramaya başlarız. Bu yüzden aşirete bakmak özel bir önem taşır. Zira aşiret, bizim bildiğimiz, alıştığımız kentli, modern veya hatta köylü hayat tarzının dışında başka bir toplumsal eşiği temsil eder. Biraz daha içine daldığımızda, dağdaki aşiretle oadaki, köylerde yerleşik olanla konargöçer olan, Batı Anadolu’daki ile Van veya Erzurum’daki arasında farklar olduğunu görmeye başlarız. Tarihsel katmanları deşmeye başlayınca da, bu sefer tarihsel farklar ve büyük bir değişim tarihi karşımıza çıkar. Aşireti arkaik ve geri bir yapı olarak kabul edersek, bu değişimi ve aşiretin değişen dünyaya uyumlanma kabiliyetini de göremeyiz. Bütün farklılıkları yatay kesen ortak özellikleri görmek de böylece mümkündür. O yüzden konar-göçerlik-aşiretlilik ilişkisi bize pek çok şey söyler. Liderlik yapılarındaki farklılaşmaların tarihsel dönemlerle ve aşiretin bulunduğu yerle ilgisi de aynı şekilde... O zaman aşiretin içinde örgütlendiği akrabalık tipinin de fenomenolojik bir anlam taşıdığı seçilebilir. Hiyerarşinin genel kuruluşu için her durumda ge-

9 Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth Century Miller*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1980 [Türkçesi: *Peynir ve Kurtlar: Bir Onaltıncı Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, çev. Ayşen Gür, İstanbul: Metis Yayınları, 1996].

nel-geçer olan zorun varlığı ve/veya otorite altında birleşmeyi cazip kılan ortak çıkarların bulunması, aşiretin iç siyaseti için de geçerlidir. Otlak bulduğu ve otlaklar arasında hareket edebildiği ölçüde kendi başına hayatı sürdürme yeteneği yüksek olan en küçük konar-göçer aşiret biriminden yola çıkıldığında görünen, akrabalık bağlarının hiyerarşik örgütlenmesine bağının ve bağımlılığının zayıflığıdır. Bu yetenek ortadan kalktıkça, bu bağın ve bağımlılığın güçlendiğini görürüz. Yani konar-göçerlikten yerleşikliğe geçişle birlikte, aynı zamanda, eğer ortada başka bir yerel otoritenin koruyuculuğu ve bu koruyuculuk altında köylüleşme eğilimi söz konusu değilse, hiyerarşik bağlanmalara ve bunun soyla ilişkisinin kurulmasına ihtiyaç artacaktır.

Zaman zaman içsel tutunumu (asabiyesi) yükselip daha geniş birlikler halinde örgütlenerek askeri bir güç haline gelen ve bu yolla fetihçi bir karakter kazanan yapılara atfedilen “konik-klan soy modeli” bu yüzden yanlış genellemelere sevk edebilecek bir değerlendirmedir. Lindner’in vurguladığı gibi, bu model, “iyi-tanımlanmış toprağa bağlı grupları açıklamaya yardımcı olabilir, ancak konar-göçerliğin tarihçesine hizmet etmek bakımından çok du-rağan bir kavramdır”.¹⁰

Söz konusu genelleme eğiliminin bayraktarları olan Thomas Barfield ve Charles Lindholm Kuzey Afrika ve Ortadoğulu aşiret yapıları ile İç Asyalı olanları bu açıdan karşılaştırır. Lindholm, Lévi-Strauss’un “Omaha akrabalık sistemi” adını verdiği hiyerarşik modelin İç Asya aşiretlerini temsil ettiğini öne sürmüştür. Ortadoğu’dakileri ise aşırı-genelleyerek, orada da ayrı ayrı ana soyu ve baba soyu çizgileri bulunduğu halde, *Omaha* sistemindeki gibi karşı soylar bakımından kuşakların birbirine karıştırılmadığını, aksine akrabalık grupları bakımından kuşaklarca veya kardeşlik bağları bakımından yaşça belirlenen hiçbir terminolojik ayrım olmadığını söyler. Kız alma veya kız vermenin sağladığı konuma ilişkin herhangi bir terminolojik bulgu olmadığına göre, gruplar arasında hiyerarşik bir dizilim de olmayacak ve burada “parçalı soy sistemi”nin öngördüğu daha eşitlikçi bir akrabalık sistemi hâkim olacaktır.¹¹ Barfield, İbn Haldûn’u da tanık göstererek, Kuzey Afrikalı ve Ortadoğuluların siyaseten eşitlikçi ve aşiretli-olmayan liderliklerin müdahalesi olmadan daha büyük gruplar halinde örgütlenme yeteneğinden yoksun olduğunu vurgular. Aksine İç Asyalı olup Ortadoğu’ya gelenler ise büyük imparatorluklar kuracak kadar siyasi yeteneği olan, hiyerarşik liderlerinin önderliğinde farklı aşiret gruplarını bir araya getirip sevk ve idare etmeyi başaran, konup göçen hareketli gruplardı. Ortadoğulular arasında konar-göçerler olduğu gibi, Berberiler, Kürtler ve Peştun örneklerinde kendisini gös-

10 Lindner, “What was a...”, s. 693.

11 Bkz. Charles Lindholm, “Kinship Structure and Political Authority: The Middle East and Central Asia”, *Comparative Studies in Society and History*, 28/2 (1986), s. 334-355.

teren yerleşik aşiretler de vardı ve bütün bu gruplar birbirine aşağı yukarı eşit büyüklükte nüfuslara sahipti. İç Asya'da ve onların Ortadoğu'ya sarkan kısımlarında ise konar-göçerlik esastı. Ortadoğu'ya "yeni gelenler" büyük konfederasyonlar oluşturarak bu sızmayı büyük fetihler boyutuna taşımıştı; konfederasyon boyutuna geçildiğinde eşitsizlikler daha belirgin hale geliyor, "parçalı soy sistemi"nin bambaşka bir hiyerarşik düzene uygulanması söz konusu olduğundan soyca akraba aşiretlerin birleşmesi gibi bir örgütlenme şekline ihtiyaç duyulmuyordu. Burada yeni siyasi düzen yatay eşitlikçi ittifaklar yerine, yukarıdan yönlendirilen başka bir tasarımın ürünüydü. Eşitlikçi olmayan hiyerarşik örgütlenme şekli, İç Asya'nın Türk-Moğol geleceğine hâkim olan "konik klan modeli" nedeniyle daha geniş sevk ve idarede kolaylıkla uygulanabiliyordu.¹² Aksine, eşitlikçi aşiret sistemleri ise düşük ve gevşek bir hiyerarşi düzeni gösteriyor, burada liderlik güçsüz bir profil sergiliyordu.¹³ Aşiretin gücü liderinden değil, onun birlikte hareket etme (asabiyye) yeteneğinden geliyordu.

Bir tarihçi olarak Barfield'in ve bir antropolog olarak Lindholm'un geliştirdiği ayrım analitik bakımdan yararlıdır. Zira bu savları eleştirirken vurgulanan itiraz noktaları aşiretin ne olduğuna dair daha bütünlüklü bir betimlemeye doğru yol almamızı sağlar. Bu değerlendirmelerde gözden kaçanlar ve ihmal edilenler şu şekilde özetlenebilir:

1) İç Asya'da doğup yükselen ve büyük imparatorluklar haline gelen aşiret konfederasyonlarının ömrü, genellikle liderinin ömrü kadar olmuştur. Bu yapılar ya yerleşikleşerek tarımdan artık devşiren birer köylü devletine (ve-

12 Thomas J. Barfield, "Tribe and State Relations: The Inner Asian Perspective", *Tribes and State Formation in the Middle East*, der. P. S. Khoury ve J. Kostiner, Londra ve New York: I. B. Tauris, 1991, s. 154-161.

13 Barfield, "Tribe and...", s. 161. Günümüzün Sovyet sonrası İç Asya devletlerindeki iktidar çekişmelerinde aile ve yakınlarını kollayan liderlerin varlığı kolayca "aşiretçilik" (tribalism) kavramıyla yaftalanmıştır. David Gullette bu kavramın hiçbir şey anlatmadığını ortaya koyan makalesinde, "aşiretçilik" yaftasının, akrabalığın devlet öncesi toplumlara has doğal bir örgütlenme ilkesi olduğundan hareket eden evrimci bakış açısına ait, üstelik konu aşiretse onun eşitlikçi-parçalı "klan" modelinin öngördüğü katı hiyerarşiyi dışlayan akrabalık yapısına aykırı, aşiretin soyların birbirine göre konumlanmaları ve daha geniş coğrafi yayılımı bakımından "klan"ı aşan varlığına yabancı, gerçek "klan" birliklerinin esnekliğini dikkate almayan durumuna dikkat çekerek (bkz. David Gullette, "The Problems of the 'Clan' Politics Model of Central Asian Statehood: A Call for Alternative Pathways for Research", *Stable Outside, Fragile Inside?: Post-Soviet Statehood in Central Asia*, der E. Kavalski, Farnham ve Burlington: Ashgate, 2010, s. 53-69). Burada, bizim analizimiz bakımından önemli olan, İç Asya'ya özgülenen hiyerarşik aşiret yapısına uymayan (aksine Ortadoğu aşiretlerine atfedilen) eşitlikçi klan modelinin farz edilişi ve tarihsel değişmeyi dikkate almayan değerlendirmelerin (genellemelerin) anlamsızlığının vurgulanmasıdır. Rus ve Sovyet modernleşmesinin etkisi altında şekillenen bu coğrafyanın bugünkü modern iktidar ilişkilerini aşiretin "klan modeli" ile izah etmek düpedüz ahistoriktir. "Parçalı model" in farz edildiği Ortadoğu'daki iktidar yapılarında (Saddam Irak'ında, Esad Suriyesi'nde ve Aliyev Azerbaycanı'nda) varolan kronolojik aile iktidarları (sözde "klan modeli"), Doğulu iktidarlara atfedilen "aşiretçilik" varsayımının "klan geleneği" kökenini tamamen temselsiz hale getiriyor.

ya emirliğine) dönüşmüş ya da dağıldığı anda, eskiden olduğu gibi, bölünerek daha küçük aşiret birimleri haline derhal geri dönmüş, genellikle olduğu gibi, “parçalı soy sistemleri” halinde, daha eşitlikçi yapılar olarak yeniden bozkırlarda konar-göçer hayvancılığı hâkim kılmışlardır. Yani Barfield’in ve Lindholm’un bahsettiği yapının *sürekliliği yoktur*. Onları birleştiren hanedanlar artık yerleşiklerin yanındadır ve ancak stratejik ihtiyaçlar zuhur ettiğinde eski aşiret ortaklarına yönelirler. Aşiretler bu yabancılaşmanın farkındadır ve devletleşen eski liderlerin bundan sonra “düşmanları” olduğunu bilirler.

2) *Yerleşikleşip köylü devletine dönüşenlerden “tarihin akışına doğru yerde denk gelenler” tarım imparatorlukları halinde ve başlangıçtaki asabiyyeye liderlik eden ailenin hanedanlaşmasıyla devam edebilmişlerdir.* Osmanlılar, Hindistan Mugalları, Safeviler, Timurlular gibi... Yani bu hanedanlar, eğer ayakta kalırlarsa, artık aşiretlerinin liderleri değil, köylülerin ve kasabalıların efendisidir. Bundan sonra haklarında, başlangıçta mensup oldukları aşiretler üzerinden değerlendirme yapılamaz.

3) *Ortadoğu ile İç Asya aşiretlerini eşitlikçilik üzerinden karşılaştırmak doğru değildir.* Zira Ortadoğu’nun aksine İç Asya ve Avrasya steplerinde devlet ve devlet benzeri yapılar ya çepçevrelerde ya da vaha havzalarında bulunur. İç Asya’da doğan ve dünya-tarihsel etkiler yaratan devletler, bu yüzden ancak geniş sahalarda hareket yeteneği olan konar-göçer aşiretlerin kurduğu devletler olabilmıştır. İç Asya’nın geleneksel ve uzun süreli yerli devletleri ise aksine geniş kaynaklara erişimi sınırlı güçlerdi. Ortadoğu ise Tunç Çağı’ndan bu yana yerleşik-göçebe çatışmasını ve sembiyotizmini yöneten güçlü devletlerin varlığına sahne olmaktadır. Burada konar-göçer veya yerleşik aşiretler çevrelerini kuşatan egemen bir devletle ilişki sürdürmek ve devletler de bu aşiretleri barışçı ve üretken tutmak için çeşitli siyasi araçlar yaratmak durumundadır. Büyük bir konar-göçer hayvancılık coğrafyası olan İç Asya ve Avrasya’da ise siyasete yön veren etkenler otlak rekabeti ve sürülerin varlığını korumak gibi doğrudan konar-göçer ekonomisinin doğasına bağlı meseleler olduğundan, genellikle devletlerle aşiretler arası değil, doğrudan aşiretler ve konfederasyonların kendi aralarındaki ilişkiler üzerinden okuyabileceğimiz bir siyaset biçimine tanık oluruz. William Irons, konar-göçer hayvancı topluluklar arasında ortaya çıkan *hiyerarşik* (a.b.ç.) siyasi kurumların ancak devletli toplumlarla girilen dışsal ilişkilerin ürünü olduğunu, kendi iç dinamiklerinin böyle sonuçlar doğuramayacağını söyler.¹⁴ Devletlerle ilişkilerin yoğunluğu daha çok Ortadoğu’da söz konusu olduğuna göre, Barfield ve Lindholm’un savının aksine, hiyerarşik liderlik yapılarının bura-

14 William Irons, “Political Stratification among Pastoral Nomads”, *Pastoral Production and Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979, s. 362.

larda ortaya çıkması beklenir. Ancak durum Ortadoğu coğrafyasında bile bu şekilde gerçekleşmez. Zira devletler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, modern-öncesi devlet yapılarının konar-göçer aşiretlere bulaşma, onlarla karşılaşma ve onlara müdahil olma olanak ve ihtimalleri sınırlıdır. Bu ihtimali sınırlayan en önemli etkenlerden biri yine coğrafyadır. Anadolu'nun, Kafkasya'nın, İran'ın ve Yukarı Mezopotamya'nın yüksek dağ zincirleriyle bölgeleri birbirinden ayıran coğrafi yapısı, bir devletin güdümünde gerçekleşecek siyasi bütünleşmenin önünde en önemli engeldir. Bu yüzden buralarda İç Asya'ya göre daha dağınık ve geniş bir alana yayılmış bulunan aşiretler, bozkır imparatorluklarında olduğu gibi merkezî bir bürokrasinin dayattığı örgütlenme biçimine icbaren dahil olmak yerine, kendilerine özgü, tekil, yerleşmiş çözümler üretmiştir.¹⁵ Devletler, bahsedilen dağınıklığı önleyecek şekilde, aşiretlerin başında, aşiretine söz geçirebilen güçlü ama kendisine bağımlı liderleri görmek ister. İç Asya koşulları bunu belli dönemlerde mümkün kılsalarken, Ortadoğu koşulları buna pek imkân vermez. Devletler aşiretleri buna olanakları ölçüsünde zorlar; ama aşiretlerin kendi iç dinamiklerinden böyle bir yapı doğmaz. O yüzden devletle ilişkisini sınırlayabilen aşiretler görece eşitlikçi ve gevşek liderli yapılarını korumuşlardır.

4) *Öte yandan parçalı soy sistemleri arasında karşılaştırma yaparken sınır çizmek de o kadar kolay değildir.* Tıpkı Barfield'ın Nuer soy sistemini, Ortadoğulu bir aşiret şeyhinin daha despotik ve süreklilik arz eden soyuna göre daha gevşek, onu da İç Asyalı olana göre daha gevşek bulması gibi...¹⁶ Aşiretlerin tarihsel ve ekolojik koşulların etkisi altındaki akışkanlığı kesin sınırlar çizmeyi engeller. 1950'lerde Elizabeth Bacon'un bir Moğol aşiretine ilişkin monografisinde açıkça söylediği gibi, Ortadoğu'nun ve İç Asya'nın toplumsal grupları esnek ve parçalanmaya açık soy sistemlerinin değişik örnekleridir. Bu soy sistemi akrabalık gruplarının tanımlanmasında dikkat çekici bir akışkanlığa müsaade eder ve konar-göçerlerin ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap verir.¹⁷ Yapılan çağdaş araştırmalar da İç Asya ve yakın çevresi konar-göçerlerinde "parçalı soy sistemi"nin sürekliliğini ve işlevselliğini göstermiştir.¹⁸

15 Anadolu'nun coğrafi yapısının siyasi bütünleşme önündeki engelleyici pozisyonu ve bu değişkenin aşiretlerin davranışlarına nasıl etki ettiği konusunda bkz. Paul Wittek, "Le rôle des tribus turques dans l'Empire Ottoman", *Mélanges George Smets*, Brüksel: Éditions de la Librairie Encyclopédique, 1952, s. 665-676.

16 Barfield, "Tribe and...", s. 161.

17 Elizabeth Bacon, *Obok*, New York: Wenner-Gren, 1958, s. 43.

18 Örneğin Afganistan'daki konar-göçer Peştun Şeyhanzai aşireti üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Bahram Tavakolian ve Asen Balıkcı, "Segmentary Lineage Theory and Sheikhanzai Practice", *Nomadic Peoples*, 11 (1982), s. 17-25. İç Asya tarihinde "parçalı soy sistemi"ne dayalı Moğol aşiret yapıları ve onlar arasındaki rekabeti ortaya koyan, ayrıca onlar arasında bazılarının dayandığı "tabakalaşmış parçalı soylar"a dikkat çeken bir çalışma için bkz. Isenbike Togan,